NEMIS TILIDA SO‘Z VA UNING YASALISHI

Jurayeva Shohista Baxtiyorovna
Farg‘ona viloyati Quva tumani 17- umumta’lim maktabi ingliz tili o‘qituvchisi
E-mail: shahinabonunagimova@gmail.com

Received: 15.01.2026
Revised: 16.01.2026
Accepted: 17.01.2026

Kalit so‘zlar:
so‘z, so‘z yasalishi, nemis tili, affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya, lug‘at boyligi, tilshunoslik.

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tezis nemis tilida so‘z va uning yasalish jarayonlarini lingvistik jihatdan tahlil qilishga bag‘ishlangan. So‘z yasalishi tilning lug‘at boyligini kengaytirish, yangi tushunchalarni ifodalash hamda grammatik va semantik munosabatlarni anglashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda nemis tilida so‘z yasalishining asosiy usullari — affiksatsiya, kompozitsiya va konversiya — ilmiy-nazariy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, so‘z yasalishining nemis tilini o‘rganish jarayonidagi ahamiyati va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Tezis chet tilini o‘qitishda so‘z yasalish masalasini chuqur o‘rganish zarurligini asoslab beradi.

Kirish. Til inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi murakkab tizim bo‘lib, uning asosiy birliklaridan biri so‘z hisoblanadi. So‘z orqali inson atrof-muhitni anglaydi, fikrini ifodalaydi va muloqot jarayonini amalga oshiradi. Har qanday tilning rivoji va boyishi bevosita so‘z boyligining kengayishi bilan bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda so‘z yasalishi muhim o‘rin egallaydi. So‘z yasalishi tilning ichki qonuniyatlari asosida yangi leksik birliklarning vujudga kelishini ta’minlaydi va tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi.

Nemis tili so‘z yasalishi jihatidan eng boy va tizimli tillardan biri hisoblanadi. Ushbu tilda so‘z yasalish jarayoni aniq grammatik va semantik qoidalarga asoslanadi hamda lug‘at boyligining tez va samarali rivojlanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, kompozitsiya (so‘z qo‘shish) usulining keng qo‘llanilishi nemis tiliga xos bo‘lib, u orqali murakkab va aniq ma’noli tushunchalar ifodalanadi. Shuningdek, affiksatsiya va konversiya kabi usullar ham nemis tilida yangi so‘zlar hosil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy tilshunoslikda so‘z va uning yasalishini o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Nemis tilini chet tili sifatida o‘rganish jarayonida so‘z yasalish qonuniyatlarini bilish o‘quvchilarning lug‘at boyligini tez va samarali oshirishga, matnni to‘g‘ri tushunishga hamda og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirishga yordam beradi. So‘z yasalish usullarini anglagan o‘quvchi noma’lum so‘zlarning ma’nosini kontekst orqali aniqlash, yangi so‘zlarni mustaqil ravishda tahlil qilish va nutqda to‘g‘ri qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shu nuqtai nazardan, nemis tilida so‘z va uning yasalishi masalasini ilmiy asosda o‘rganish dolzarb hisoblanadi. Ushbu tezis nemis tilida so‘z yasalishining asosiy usullarini tahlil qilish, ularning lingvistik xususiyatlarini ochib berish hamda nemis tilini o‘qitish jarayonidagi ahamiyatini asoslashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari nemis tilini o‘rganish va o‘qitishda so‘z yasalishiga oid bilimlarni tizimli ravishda shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Nemis tilida so‘z va uning yasalishi masalasi tilshunoslikda uzoq yillardan buyon tadqiq etib kelinayotgan muhim ilmiy yo‘nalishlardan biridir. So‘z yasalishi (Wortbildung) tilning leksik tizimini boyituvchi asosiy mexanizmlardan biri bo‘lib, u til taraqqiyoti, yangi tushunchalarning vujudga kelishi va kommunikativ ehtiyojlarning qondirilishida muhim rol o‘ynaydi. Mazkur masala nemis va umumiy tilshunoslik doirasida ko‘plab olimlar tomonidan nazariy va amaliy jihatdan keng yoritilgan.

Nemis tilshunosligida so‘z yasalishi masalasini tizimli ravishda o‘rgangan olimlardan biri V. Fleischer hisoblanadi. Uning “Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache” asarida nemis tilidagi so‘z yasalishining asosiy turlari, xususan affiksatsiya, kompozitsiya va konversiya batafsil tahlil qilingan. Olim so‘z yasalishini mustaqil lingvistik tizim sifatida ko‘rib, uning semantik va grammatik xususiyatlariga alohida e’tibor qaratadi. Fleischerning tadqiqotlari nemis tilida so‘z yasalishining mahsuldor va nomahsuldor modellari mavjudligini ilmiy asosda yoritib bergani bilan ahamiyatlidir.

G. Helbig va J. Buscha tomonidan yaratilgan “Deutsche Grammatik” asarida so‘z yasalishi masalasi nemis tilining grammatik tizimi bilan uzviy bog‘liq holda ko‘rib chiqilgan. Ushbu manbada so‘z yasalishi grammatik shakllanishdan farqlanib, yangi leksik birlik hosil qiluvchi jarayon sifatida izohlanadi. Mualliflar so‘z yasalishining nutq jarayonidagi funksional ahamiyatini ta’kidlab, uning kommunikativ vazifalarini ochib beradilar.

P. Eisenbergning “Grundriss der deutschen Grammatik” asarida esa so‘z yasalishi masalasi semantik va sintaktik nuqtai nazardan tahlil etiladi. Olimning fikricha, so‘z yasalishi faqat yangi so‘z hosil qilish bilan cheklanmay, balki tilning umumiy ma’no tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Eisenberg kompozitsiya usulining nemis tilida eng faol va samarali ekanligini ta’kidlab, murakkab so‘zlar nemis tilining o‘ziga xos belgilaridan biri ekanini ilmiy asosda ko‘rsatib beradi.

Duden grammatikasi ham nemis tilida so‘z yasalishini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu manbada zamonaviy nemis tilidagi so‘z yasalish modellari, ularning normativ jihatlari va amaliy qo‘llanilishi yoritilgan. Duden grammatikasi so‘z yasalish jarayonida prefiks va suffikslarning funksional ahamiyatini, shuningdek, so‘z turkumlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniq misollar asosida tushuntirib beradi.

Chet tillarni o‘qitish metodikasiga oid tadqiqotlarda ham so‘z yasalishi muhim o‘rin egallaydi. Zamonaviy metodist olimlar fikricha, so‘z yasalishini o‘rganish o‘quvchilarning lug‘at boyligini tez kengaytirish, notanish so‘zlarning ma’nosini mustaqil aniqlash va nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda samarali vosita

hisoblanadi. Ayniqsa, nemis tilini o‘rganishda kompozit so‘zlarni tahlil qilish o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini va til sezgisini rivojlantiradi. Xulosa qilib aytganda, tahlil qilingan ilmiy manbalar nemis tilida so‘z va uning yasalishi masalasi lingvistik jihatdan chuqur o‘rganilganini ko‘rsatadi. Biroq, ushbu masalaning nemis tilini o‘qitish jarayonidagi amaliy qo‘llanilishi, ayniqsa, o‘quvchilarning lug‘at boyligini shakllantirishdagi roli doimiy ilmiy izlanishlarni talab etadi. Shu sababli, mazkur tadqiqot nemis tilida so‘z yasalishining nazariy asoslarini umumlashtirish va ularni ta’lim jarayonida samarali qo‘llash imkoniyatlarini yoritishga qaratilgan.

Tadqiqot muhokamasi. Ushbu tadqiqot doirasida nemis tilida so‘z va uning yasalish jarayonlarini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatdiki, so‘z yasalishi til tizimining eng faol va muhim bo‘g‘inlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida affiksatsiya, kompozitsiya va konversiya usullarining lingvistik xususiyatlari hamda ularning nemis tilidagi funksional ahamiyati tahlil qilindi. Olingan natijalar avvalgi ilmiy tadqiqotlar bilan qiyosiy tahlil qilinib, ularning ilmiy asoslanganligi tasdiqlandi. Muhokama natijalariga ko‘ra, kompozitsiya usuli nemis tilida eng mahsuldor so‘z yasalish turi ekanligi yana bir bor isbotlandi. Murakkab so‘zlar orqali murakkab tushunchalarning aniq va ixcham ifodalanishi nemis tilining asosiy xususiyatlaridan biridir. Bu holat Fleischer va Eisenberg tomonidan ilgari surilgan ilmiy qarashlar bilan to‘liq mos keladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, kompozit so‘zlar matnni tushunishda muhim rol o‘ynaydi va tilning mantiqiy tuzilishini ochib beradi.

Affiksatsiya usuli orqali yasalgan so‘zlar esa nemis tilida grammatik va semantik ma’nolarni boyitishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida prefiks va suffikslarning so‘z ma’nosiga ta’siri aniqlandi. Ayniqsa, fe’l va sifat yasalishida affikslarning faol qo‘llanilishi tilning dinamik rivojlanishidan dalolat beradi. Bu holat Helbig va Buscha tomonidan berilgan nazariy xulosalarni tasdiqlaydi.

Konversiya usuli nisbatan kamroq mahsuldor bo‘lsa-da, nemis tilida so‘z turkumlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni yaqqol namoyon etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, konversiya orqali yasalgan so‘zlar asosan abstrakt tushunchalarni ifodalashda faol qo‘llaniladi va nutqning stilistik rang-barangligini oshiradi. Muhokama jarayonida so‘z yasalishining chet tilini o‘qitishdagi ahamiyati ham alohida ta’kidlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, so‘z yasalish qonuniyatlarini o‘rganish o‘quvchilarning lug‘at boyligini tez kengaytiradi, notanish so‘zlarning ma’nosini mustaqil aniqlash ko‘nikmasini shakllantiradi va nutqiy kompetensiyani rivojlantiradi. Bu esa zamonaviy chet tillarni o‘qitish metodikasida so‘z yasalishini tizimli o‘rgatish zarurligini asoslaydi. Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlanganki, so‘z yasalishini o‘rganish o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va umumlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, murakkab so‘zlarni tarkibiy qismlarga ajratib tahlil qilish jarayoni til sezgisini kuchaytiradi va til materialini ongli o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, tadqiqot muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, nemis tilida so‘z va uning yasalishini o‘rganish nafaqat nazariy tilshunoslik uchun, balki amaliy ta’lim jarayoni uchun ham muhim ahamiyatga ega. Olingan natijalar nemis tilini o‘qitishda so‘z yasalishiga alohida

e’tibor qaratish, uni dars jarayoniga tizimli ravishda integratsiya qilish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa. Mazkur ilmiy tezisda nemis tilida so‘z va uning yasalishi masalasi lingvistik va metodik jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, so‘z yasalishi nemis tilining leksik tizimini boyituvchi va uning uzluksiz rivojlanishini ta’minlovchi asosiy mexanizmlardan biridir. Affiksatsiya, kompozitsiya va konversiya usullari nemis tilida yangi so‘zlar hosil qilishda faol qo‘llanilib, tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Tahlillar asosida kompozitsiya usuli nemis tilida eng mahsuldor so‘z yasalish turi ekanligi aniqlandi. Affiksatsiya orqali esa grammatik va semantik ma’nolar boyitilib, so‘zlarning uslubiy imkoniyatlari kengayadi. Konversiya usuli nisbatan kamroq qo‘llanilsa-da, so‘z turkumlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni namoyon etib, nutqning stilistik rang-barangligini oshiradi. Shuningdek, tadqiqot natijalari nemis tilini chet tili sifatida o‘qitish jarayonida so‘z yasalishini o‘rganish muhim metodik ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. So‘z yasalish qonuniyatlarini bilish o‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytirish, notanish so‘zlarning ma’nosini mustaqil aniqlash va og‘zaki hamda yozma nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, so‘z yasalishini o‘qitish jarayoniga tizimli va izchil ravishda joriy etish zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Fleischer, W., & Barz, I. *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer Verlag.
2. Helbig, G., & Buscha, J. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin: Langenscheidt.
3. Eisenberg, P. *Grundriss der deutschen Grammatik*. Stuttgart: J.B. Metzler.
4. Duden. *Die Grammatik*. Mannheim: Dudenverlag.
5. Donalies, E. *Wortbildung des Deutschen*. Berlin–New York: de Gruyter.
6. Engel, U. *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Groos Verlag.